

Ders 5
TÜRKİYE'DE KENTSEL SİSTEMİN EVRİMİ

Ertuğrul Murat ÖZGÜR

Ankara Üniversitesi
Coğrafya Bölümü
ozgur@ankara.edu.tr

- **12nci ve 13üncü Yüzyıl Selçuklu Dönemi Kentsel Sistemi**
- **16ncı Yüzyıl Osmanlı Dönemi Kentsel Sistemi**
- **17nci ve 18inci Yüzyıl Osmanlı Dönemi Kentsel Sistemi**
- **19uncu Yüzyıl Osmanlı Dönemi Kentsel Sistemi**
- **20nci Yüzyıl Cumhuriyet Dönemi Kentsel Sistemi**

- Anadolu'daki kentsel sistemin tarihsel olarak büyük ölçüde devamlılık gösterdiği ve zamana uyarak değiştiği ileri sürülebilir.
- Selçuklu kent sistemi; Türklerin Orta Asya'dan ve Horasan'dan Anadolu'ya yönelen yaklaşık 200 yıl süren göçleri sonucunda değişim ve dönüşüme uğrayarak, Anadolu'ya taşıdıkları Orta Asya (Şaman) ve İran (İslâm) medeniyeti ve kültür değerleri ile Anadolu'da karşılaştıkları Roma-Bizans medeniyeti mirası üzerinde uyarladıkları sosyal, kültürel ve ekonomik yeni yaşam dizgisinin mekânsal yansımaları olarak işlevsel kademelenme gösteren kentsel yerleşmeler zinciridir.

- XIII. yüzyılda Selçuklu Dönemi Anadolu kentlerinde ekonomik gelişmenin temelini transit ticaret oluşturuyordu.
- Ülke geniş ve örgütlü bir ticaret yolu ağına sahipti ve uluslararası ticaretin ana güzergahının üzerinde yer alıyordu (Kejanlı, 2010).
- Kervan ticaretinin yapısı gereği, yalnız önemli düğüm noktaları değil, güzergâh üzerindeki küçük yerleşmeler de büyümüşü, hatta kervansaraylar inşa edilerek yeni merkezler kurulmuştu.
- Transit ticaretin gelişmesinde bu dönemin hükümdarlarının önemli çabaları ve katkıları olmuştu. Kervansarayların çevresinde bugün ortadan kalkmış kasabalar belirmişti (Aktüre, 1987). Malların sürekli değişimi için gerekli olan bu merkezlerin ticari işlevleri, Anadolu'nun hızlı gelişiminde önemli bir rol üstlenmişti.

- Yeni gelen göçmenler, hem Anadolu'daki yerli halka hem de kendilerini izleyen Moğollara karşı örgütlenmek zorunda kalmıştı. Bunun için önce bütün esnaf ve zanaatkârları tek bir çatı altında toplayan **ahi teşkilatı** kurulmuştu.
- Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman Roma ve Bizans'tan kalan yerleşim modelleri bulunmaktaydı.
- Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte yerleşmelerde bazı değişiklikler ve gelişmeler ortaya çıktı. Bu değişiklikler şunlardır:
 1. Eski kentlere yerleşerek onları büyük ölçüde değiştirmek
 2. Tahrip olmuş kentlerin yakınına ya da üzerine yeni yapılar inşa etmek
 3. Yeni kentler kurmak

1. **Bizans-Selçuklu ikili siyasal egemenlik düzeninin tanımladığı ya da etkin kıldığı askeri-stratejik koşullara göre biçimlenmiş savunma sistemi**
2. **Anadolu'nun kıtalararası coğrafi geçiş bölgesi işlevinin ön plana çıkardığı jeopolitik kimliğine dayalı olarak kültürlerarası ve bölgelerarası üretim-dağıtım ilişkileri**
3. **Tarihsel miras boyutunda kökleri Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm devlet geleneklerine dayanan, ancak Anadolu coğrafyasında karşılaşılan ve devralınan Bizans kültürünün izlerini de taşıyan yönetim sistemi ve toprak kullanım düzenine dayanan yerleşme politikaları**
4. **Anadolu'nun tarihi coğrafyası kapsamında Türk öncesi Roma-Bizans dönemlerinde örgütlenmiş mekân organizasyonları ile Orta Asya ve İran Türk-İslâm yerleşik ve göçebe kültürlerinin Anadolu'da birleştirilmiş ürünleri olarak işlevsel kademelenme gösteren mekânsal örgütlenmeler (Özcan, 2005).**

- **Anadolu Selçuklu Devleti yönetim sistemi;**
- **Siyasal açıdan Bizans-Selçuklu ikili siyasal yapısına;**
- **Sosyal ve kültürel açıdan göçebe-yerleşik ikili yaşam biçimine;**
- **Ekonomik açıdan uluslararası ticaret potansiyeline ve**
- **İdari açıdan farklı etnik ve dini unsurlara dayalı olarak aşiretler konfederasyonu niteliğindeki bir devlet ya da yönetim yapısına dayalı olarak örgütlenmiştir.**

Kaynak: Özcan, 2006: 25

- Anadolu'da XII. ve XIII. yüzyıllarda dönemin askeri ve siyasal koşullarıyla uluslararası ticaret potansiyeli kapsamında örgütlendiği düşünülen Selçuklu kent sistemi; savunma organizasyonları, yönetim mekanizması ve üretim-dağıtım sistemleri bileşenlerine dayanıyordu (Özcan, 2006).
- **Savunma Sistemi:** Askeri organizasyon ve yapılanmalar
- **Yönetim Sistemi:** İdarî örgütlenme ve yönetim biçimleri
- **Üretim Sistemi:** Ekonomi politikaları ve tarım-zanaat faaliyetleri
- **Dağıtım Sistemi:** Kervansaraylar ve köprüler ağı

- **Askeri Üs (Subaşılık) Merkezleri:** Konya, Kayseri, Sivas, Sinop, Alaiyye,
- **Derbentler / Menziller ve Karahisar Yerleşmeleri:** Karahisar-1 Sahip, Karahisar-1 Kögonya, Sivrihisar
- **Pazar / Panayır Yerleşmeleri:** Azine Pazarı, Yılgun Pazarı
- **Liman, Maden ve Darphane Kentleri:** Antalya, Samsun
- **Dinsel Etkinlik / Propaganda Merkezleri:** Tokat, Konya, Malatya
- **Vakıf Kurumu ve İmaretler Yoluyla Gelişen Kentler:** Simre, Aksaray
- **Ahi Teşkilatı ve Ahilerin Kurduğu Yerleşmeler:** Kırşehir, Kayseri
- **Köy Yerleşmeleri ve Yaylak-Kışlak Gibi Mevsimlik Yerleşmeler**

- Selçuklu savunma sistemi, yerleşme ve yönetim organizasyonları açısından;
 1. Arap-İslâm devletlerinden miras alınan Hıristiyan devletlerle sınır olan bölgeleri **Uc** olarak adlandırma geleneğine,
 2. İran Türk-İslâm devlet geleneğinden gelen ve ülke savunması ve fetih için bir unsur olarak görülen **Uc bölgelere göçebe** ya da **yarı-göçebe toplulukların yerleştirilmesi** uygulamasına
 3. Anadolu'da karşılaştıkları askeri nitelikli Bizans akritai ve kleisura adı verilen **sınır güvenlik kurumlarının sentezine** ve
 4. Abdâlân-ı Rûm , Gaziyân-ı Rûm , Ahiyân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm gibi **dini, askeri ve meslekî temele dayanan Türk-İslâm örgütlenmelerinden oluşan bir savunma sistemine** dayanıyordu.

Kaynak: Özcan, 2006: 26

- Selçukluların izlediği ekonomi politikaları ve kurguladıkları üretim sisteminin Anadolu kentler sistemi üzerindeki yansımaları şunlara dayanıyordu (Özcan, 2006:27):
 - 1) Tarihi-fiziki coğrafya ve doğal kaynak varlığı ya da potansiyeli
 - 2) Uluslararası ekonomik ilişkiler ve dağıtım sistemi
 - 3) Meslekî-dinî örgütlenmeler ve geleneksel yaşam biçimi
 - 4) Askeri-siyasal potansiyeller

Kaynak: Özcan, 2006: 36

- Selçuklu ulaşım sisteminin merkezinde Konya vardır ve sistem, kuzeyde Sinop ve Samsun ile güneyde Alâîyye(Alanya) ve Antalya limanları arasında ulaşım bağlantısı kurmaktaydı.
- Selçuklular, Güney Rusya-Suriye-Mezopotamya ve Orta Asya-Hindistan-İran-Avrupa yönünde uzanan kuzey-güney ve doğu-batı uluslararası ticaret potansiyelini Anadolu coğrafyasına çekmeye çalışıyordu.
- Bunun için İran-İslâm ve Orta Asya-Türk devlet geleneğinden gelen miras kapsamında, Sultan ya da yüksek devlet görevlileri tarafından **uluslararası ticaret yolları üzerinde** vakıf olarak yaptırılan tüccar kervanlarının **konaklama-güvenlik-sağlık** gibi gereksinimlerinin karşılanmasına ve **haberleşme ve istihbarat faaliyetlerinin** gerçekleştirilmesine hizmet eden **kervansaray-ribât** ya da **menzil-derbend** gibi sosyal-ekonomik ve askeri işlevli yapılar ve köprülerle desteklenen bir dağıtım sistemi kurmuşlardı.

Ribat-ı Şerif Kervansarayı (Nişabur)

Sultanhanı Kervansarayı (Aksaray)

Selçuklu kentler sistemi işlevsel açıdan Konya odak, Sivas düğüm, Sinop ve Samsun ile Alâiyye ve Antalya kentleri ise sisteme giriş-çıkış merkezleri olmak üzere kademelendirilmiştir.

Kaynak: Özcan, 2006: 26

- Anadolu'da Ahiliğin gelişmesi, XIII. yüzyılda esnaf teşkilatını merkezileştirme ve yayma politikaları kapsamında, Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus ve halefi I. Alâaddin Keykubad döneminde Anadolu'ya elçi olarak göndermesi ve Anadolu Ahiliğinin kurucusu kabul edilen Ahi Evran'ın Kayseri 'ye yerleşmesi ile başlamıştır.
- Bu süreç sonunda, Türk tüccar ve zanaatkârları arasında yayılmaya başlayan Ahilik ya da Ahiyân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm adı verilen dini ve ahlaki temele dayanan askeri-meslekî örgütlenmeler, Anadolu'nun kentsel alanlarında örgütlü zanaat siteleri; kırsal alanlarda ise tekke ve zaviyeler kurulması biçiminde yerleşme düzenine ve kent kültürüne yansımıştır.

Kaynak: Özcan, 2006: 40

Kaynak: Özcan, 2006: 38

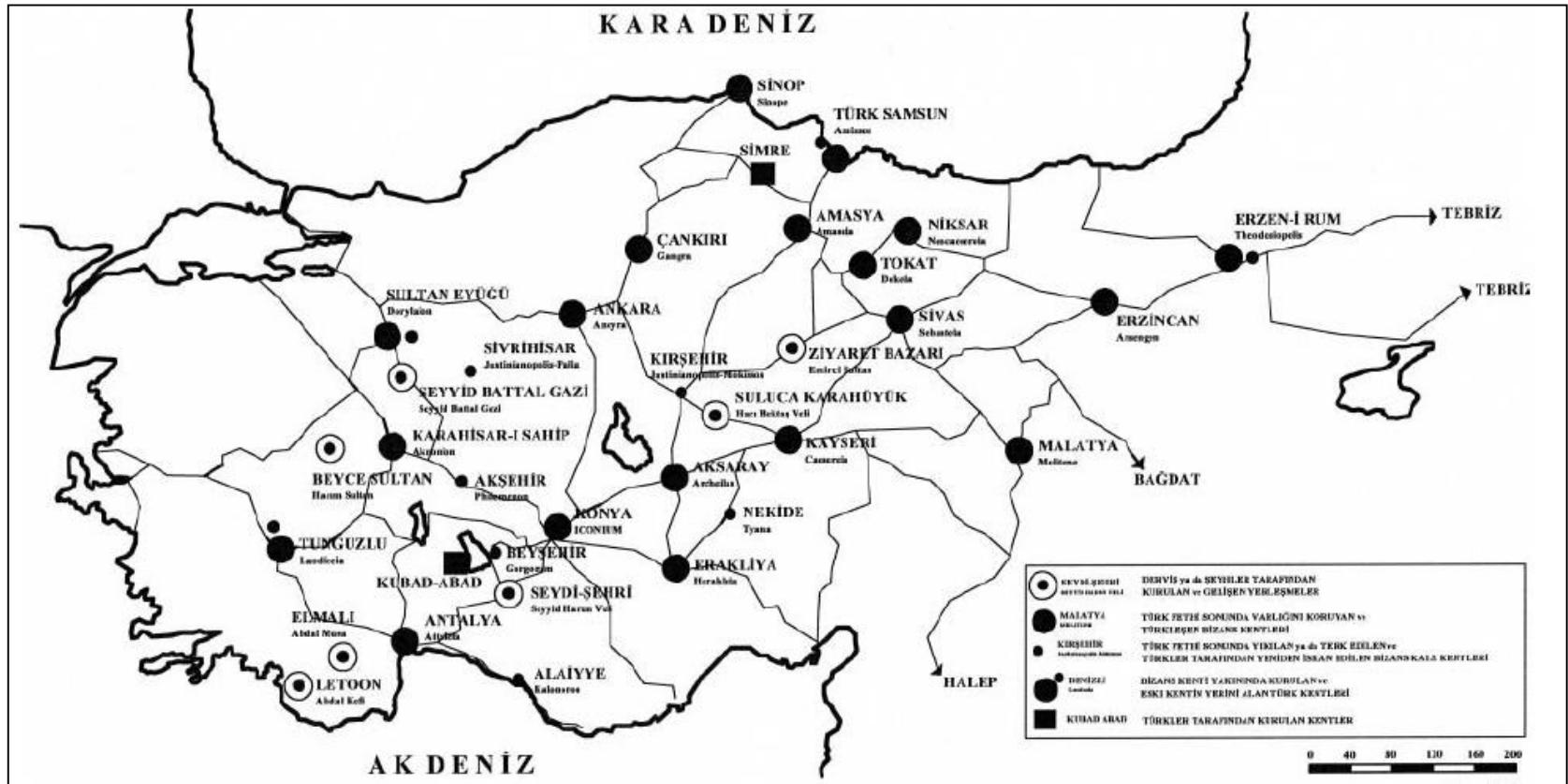

Kaynak: Özcan, 2006: 40

- Selçuklular, İran Türk-İslâm devlet geleneği mirası kapsamında; Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l Mülk tarafından **göçebe ve yarı göçebe Türkmen topluluklarının siyasal sınır boylarında aşiretler ve boylar halinde yaylak-kışlak alanları vermek yoluyla iskân edilmesi politikasını**, Türk-İslâm kolonizasyon sürecinde Anadolu coğrafyasına aktarmıştır.
- Kentler sistemi açısından dikkat çekici bir nokta da **yaylak-kışlak alanlarının yerleşme işlevinin ötesinde, savaş dönemlerinde orduların toplanma ya da konaklama işlevine hizmet etmiş olmasıdır.**

Kaynak: Özcan, 2006: 43

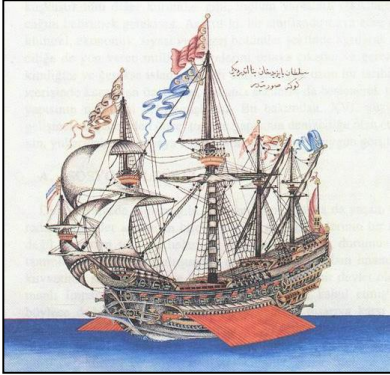

Kaynak: Özcan, 2006: 38

Kaynak: Özcan, 2006: 45

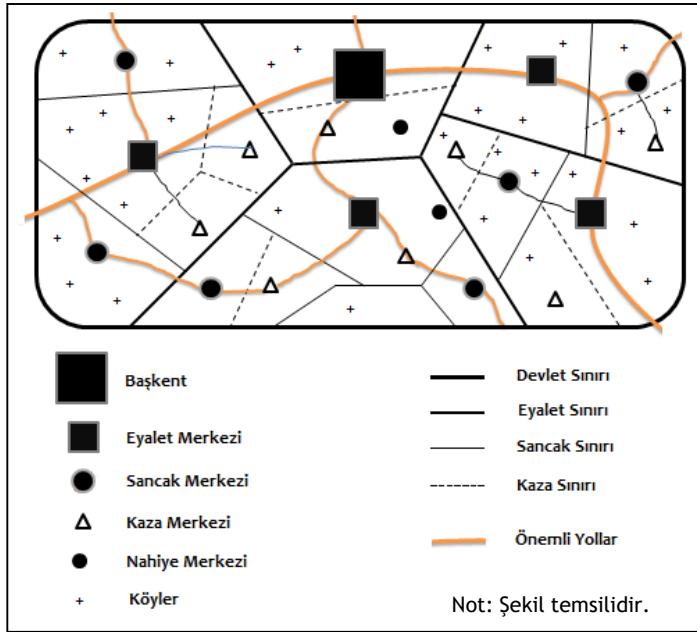
- On altıncı yüzyıldan günümüze kadar Türkiye'de ana hatlarıyla 6 farklı yerleşme sistemi yapısı ve dönüşümünden söz edilebilir:
 - 1) On Altıncı Yüzyıl: **Klasik Osmanlı Dönemi**
 - 2) On Yedinci ve On Sekizinci yüzyıllar: **Merkezi denetimin zayıfladığı, ayanların denetiminin arttığı dönem**
 - 3) On Dokuzuncu Yüzyıl: **Sistemin Batı emperyalizmine açıldığı ve yarı sömürge haline geldiği dönem**
 - 4) Yirminci ve Yirmi Birinci yüzyıllar:
 - a) **Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren iç pazar bütünleşmesi dönemi**
 - b) **İkinci Dünya Savaşı ile 1980'ler arasındaki hızlı kentleşme dönemi**
 - c) **1980 sonrası, küreselleşmenin şekillendirdiği dönem**

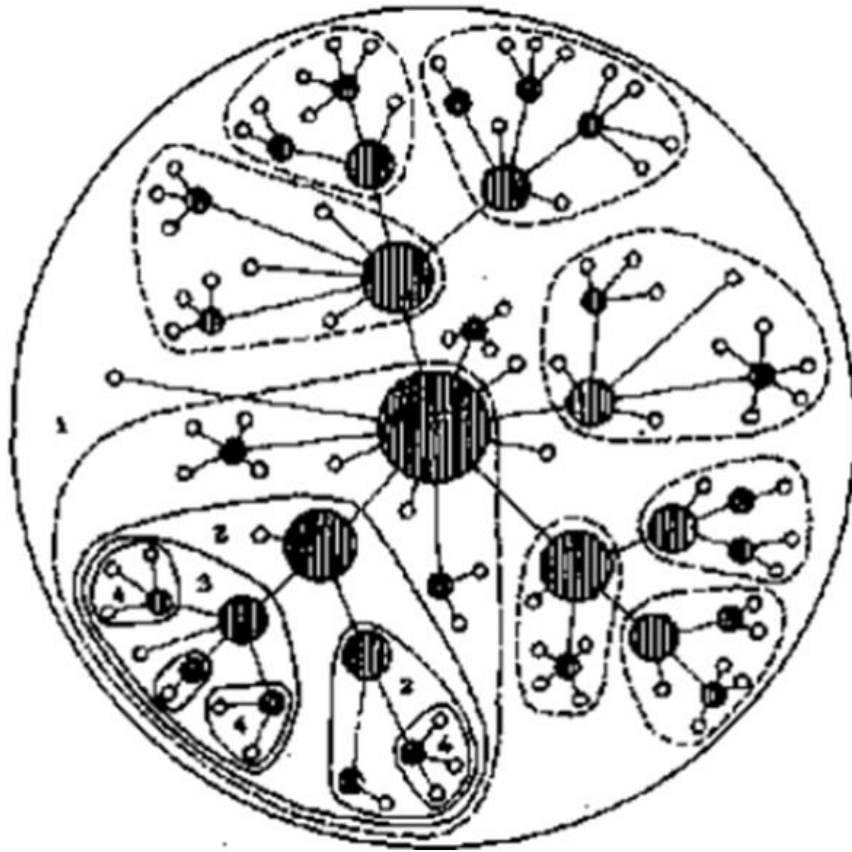
- 16.Yüzyıl Klasik Osmanlı Dönemi mekan organizasyonu,
- **Organik enerjiye dayalı üretim ve ulaşım teknolojilerine uygun örgütlenmeye dayanıyordu.**
- Artı ürün yaratma kaynağı olan tarım için üretim teknolojisi, hayvan gücüne dayanan karasabandı; Osmanlı'da kervanlar ve ulaklarla sağlanan bir kara ulaşımı ve haberleşme ile kürek ve yelken teknolojilerine yeni geçilen bir deniz ulaşımı vardı.
- **Gaza ve tımar sistemi sayesinde imparatorluğun merkezi gücüyle denetlenen artı ürünün çoğaltılması ve düzenli akışının sağlanması esastı.**
- Bu bağlamda fetihlerle imparatorluğun sürekli büyütülmesiyle iç düzenin korunması, yolların denetlenmesi ve artı ürüne katkı sağlanması en önemli unsurlardı.

- Osmanlı toplumunun feodal düzeni içinde ve bu düzenin teknolojisinin sınırlarıyla bağlantılı olarak kendi içinde bütünleşmiş dengeli bir yerleşme organizasyonu vardı.
- Anadolu nüfusu, 9-11 milyon, kentleşme % 8-9 düzeyindeydi.
- Osmanlı toplumunda kontrol edilen artı ürünün çoğaltılabilmesi için iki yöntem kullanılıyordu: **(1)Toprak rejimi ve (2)Ordu kurumu**
 - Toprağın ve işgücünün akılcı kullanılması (*köylünün topraktan ayrılmasına engel olma-çift bozan vergisi- ve yeni fethedilen topraklara sürgün edilerek yeniden yerleştirilmesi*)
 - Kontrol edilen toprağın ve işgücünün fetihler yoluyla büyütülmesi

- Gücünü ve denetlediği artı değeri fetihlerle çoğaltmaya çalışan imparatorlukta güç dağılımı, *merkez-uç modeli* ile kendini gösteriyordu. Bu model, kentsel sistemde bir denetim kademelenmesi gerektiriyordu.
- On altıncı yüzyılda, Osmanlı toplumunda yerleşmeler arasında kentlerin fonksiyonel farklılaşmasına, yakın çevresi ve diğer kentlerle kurdukları ilişki biçimlerine bağlı olarak; **başkent, bölgesel merkezler, pazar kentleri, köyler** (ve konar-göçer gruplar) şeklinde bir kademelenme gözleniyordu.

- 1) **Tek Büyük Kent:** Başkent İstanbul (700.000 nüfuslu)
- 2) **Bölgesel Nitelikli Eyalet Merkezleri:** Karaman, Trabzon vb (50.000 nüfuslu)
- 3) **Bölgesel Sancak Merkezleri:** Ankara, Manisa, Amasya (10.000 nüfuslu)
- 4) **Yerel Nitelikli Pazar Merkezleri:** Ayaş gibi kaza, Gündül gibi nahiye merkezleri (3.000-4.000 nüfuslu)
- 5) **Köyler (karyeler)**
- 6) **Konar-göçer gruplar**

İŞLEVSEL
KADEMELENMEDEKİ YERİ

YÖNETSEL
KADEMELENMEDEKİ YERİ

Tek tüketici egemen şehir

İMPARATORLUK MERKEZİ

Bölgesel merkezler

EYALET MERKEZİ

Büyük ticaret merkezi

SANCAK MERKEZİ

Küçük pazar şehri

SUBAŞILIK

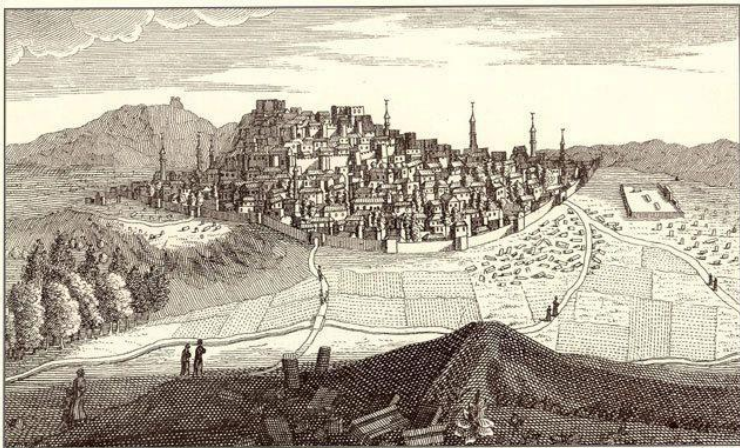
Kırsal yerleşmeler

SİPAHİLİK

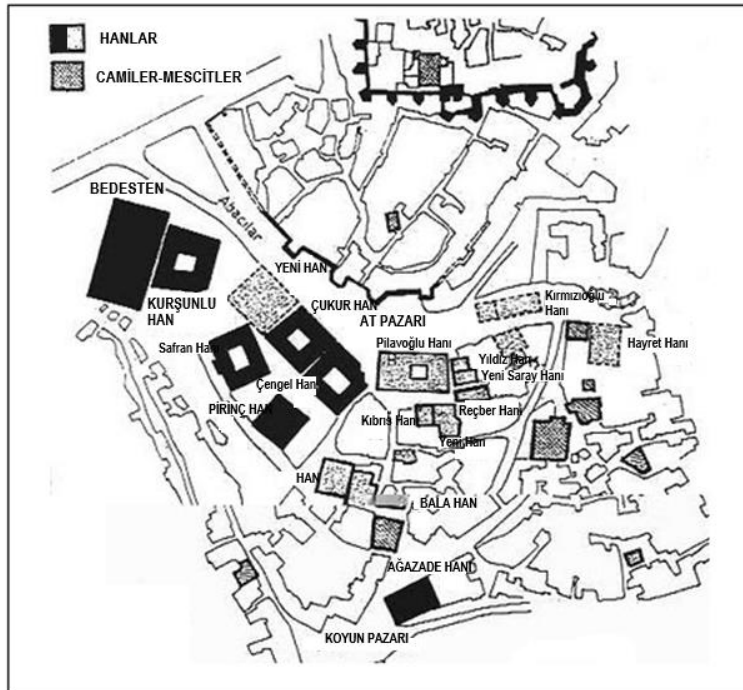
Aktüre, 1975

- **İmparatorluk Merkezi: Payitaht İstanbul**
- Osmanlının devrinin en büyük imparatorluğu olması, artı ürünün merkeze transferinin rasyonelliği ve mekânsal sistemin bütünleşmiş olması sayesinde zamanının en büyük başkenti olabilmişti.
- Başkent, imparatorluğun merkezi olarak idari, askeri, ticari ve sanayi faaliyetlerinin, dini ve sosyal tesislerin toplandığı çok farklı bir yerleşmeydi.
- Kentsel sıra-büyüklik dağılımında tek egemen kent (İstanbul) yapısı vardı. Ülke kentsel nüfusunun %40'ı İstanbul'da toplanmıştı.
- Birinci büyük kent nüfusunun ikinci büyük kentin nüfusuna oranı, 16ncı yüzyıl içinde 7'den (1520 yılı) 10 (1570 yılı) çıkmıştı.
- Bu, büyüyen ve artı ürün denetimini merkezileştirmiş bir imparatorluk yapısının ve İstanbul'un deniz ulaşımı bakımından coğrafi üstünlüğünün bir sonucuydu.

- **Bölgesel Merkezler**
- Bir ya da daha fazla üretim fonksiyonunda uzmanlaşmış, kentin ve yakın çevresinin ihtiyaçlarına yönelik üretim fonksiyonuna sahip ve bu sayede çevresiyle bütünleşmiş yerlerdi.
- Bu merkezler, üretimde coğrafi bir uzmanlaşma sergiliyordu. Her yörenin özelliklerine uygun olarak belirli bir üretim alanında uzmanlaşmış olan bu kentlerdeki uzmanlaşma, dikey bir bütünleşme gösteriyordu:
- *Ankara-Kastamonu yöresi, tiftik keçisi yetiştiriciliği - sof - yünlü dokuma;*
- *Bursa-Bilecik yöresi, dut ağacı yetiştirme - ipekçilik - ipekli dokuma;*
- *Gaziantep yöresi, hayvancılık - dericilik - ayakkabıcılık.*
- Bölgesel merkezler aynı zamanda kültürel merkezlerdi ve sosyal fonksiyonlara sahipti. Çeşitli düzeylerde eğitim, sağlık ve sosyal yardım fonksiyonları, imaretler ve vakıflar aracılığıyla yerine getiriliyordu. Sosyal hizmet dağılımı, yerleşme kademelenmesine paraleldi.

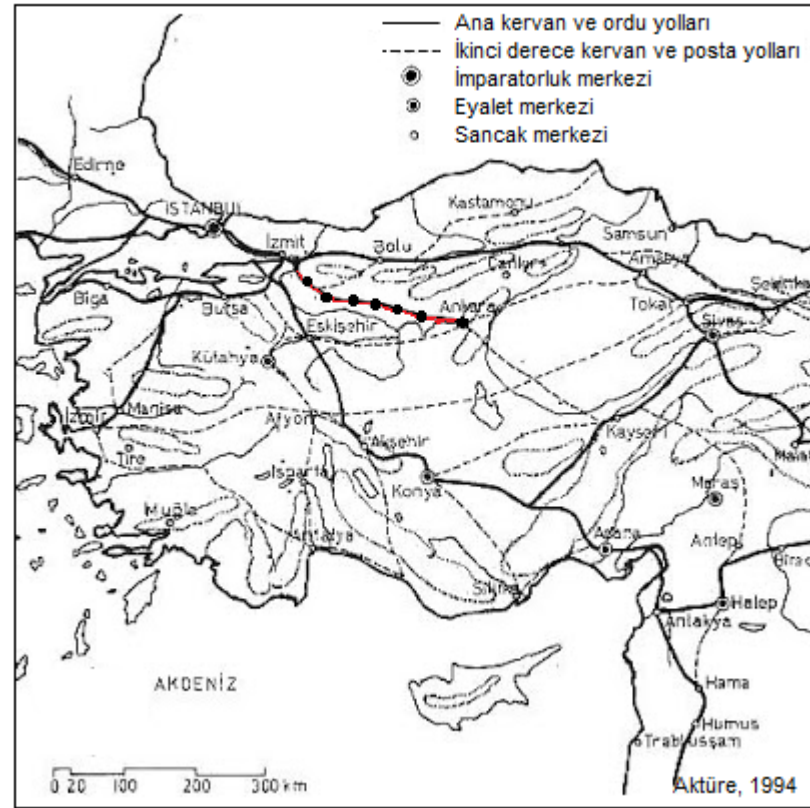

XVI. ve XVII.YÜZYILLARDA ANKARA'DA ATPAZARI-SAMANPAZARI-KOYUNPAZARI ÇEVRESİNDEKİ BEDESTEN ve HANLAR

- **Pazar Merkezleri**
- Bölgesel merkezlerden daha küçük, daha çok yakın çevresi için üretim yapan ve pazar fonksiyonu gören yerleşmelerdi.
- **Köyler**
- Kentlerin altında, belirli bir bir işbölümü aracılığıyla kademelenmeyle bütünleşmiş yerlerdi. Hangi köyün ne yetiştireceği ne iş yapacağı ve hangi kentin ihtiyacını karşılayacağı belliydi.
- **Konar-göçer aşiretler**
- Genellikle hayvancılıkla uğraşan ve göçleri sırasında uğradıkları kentlerde ve yaylaklarda kurulan büyük pazarlar aracılığıyla sistemle ticari ilişki sağlayan topluluklardı.

XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Anadolu'daki Ana Ticaret Yolları

Tunçer, 2001

- Sistemde kentsel merkezlerin mekânsal dağılımı, Anadolu içlerine doğru bir yönelme eğilimi gösteriyordu.
- Kentler, kervan yolu güzergâhlarında ve su temini için akarsu vadilerinde toplanmıştı.
- Kervan yollarının kıyıya bağlandığı yerlerde az sayıda liman kenti bulunuyordu.
- Mekân organizasyonu içinde, liman kentleri arasında da özel bir kademelenme ve bütünleşme vardı:
 - › Büyük kentlerin artı ürün toplama alanına giren yerlerdeki yerel fonksiyonlu küçük iskeleler, İstanbul ile bağlantıyı sağlıyordu.
 - › Büyük limanlar ise, ülkeler arası ticaret fonksiyonunu yerine getiriyordu.

- **Osmanlının genişlemesinin durması ve Merkez-Uç modelinin işlevsizleşmesi**
- Avrupa'daki gelişmeler sonrasında eyalet askeri sistemi çöktü, devlet büyük ordular beslemek zorunda kaldı.
- **Devlet gelirleri azalırken giderlerinin artması ve toprak rejiminin değişmesi**
- Batının keşifleri ve ticaret yollarındaki değişikliklerin etkisiyle tımar ve zeamet sisteminden mukataa yoluyla vergi toplama sistemine geçildi; merkezi otorite zayıfladı, yerel denetim gruplarının gücü arttı ve ayan haline geldi (derebeylik, ağalık sistemi ortaya çıktı).
- **Kaynak-nüfus dengesinin bozulması**
- Fetihlerin ve sürgünlerin sona ermesiyle ve 16ncı yüzyıldaki nüfus artışıyla kaynak-nüfus dengesi bozuldu, işsizlik ve vergi yükünde artış gerçekleşti, halk isyan etmeye başladı (örn.Celali isyanları)

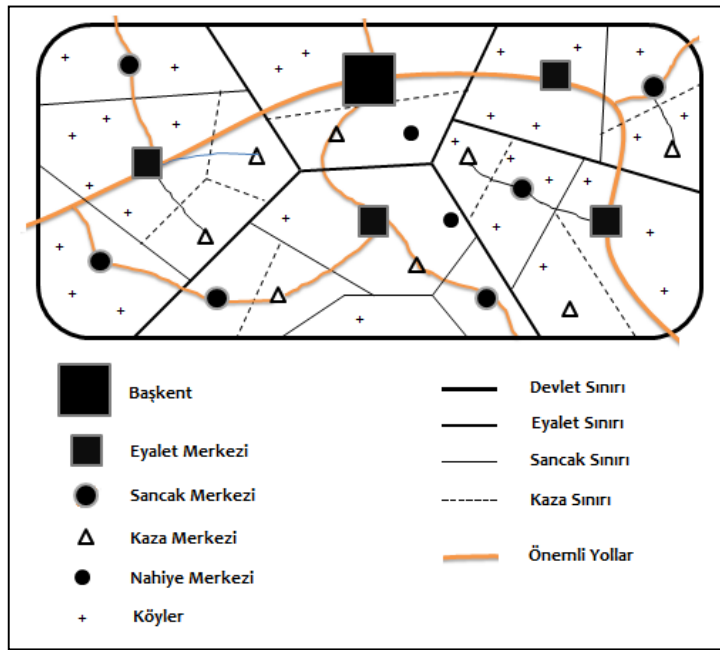
- İstanbul'un göç yoluyla nüfusu hızla arttı, kent beslenme ve işsizlik sorunuyla karşılaştı.
- Bölgesel merkezlerdeki yerel otonominin artması ve merkezi denetimin azalmasıyla yerel sermaye birikimi, artı ürün yerelde kaldı, dolayısıyla kentler büyüdü.
- Bölgesel merkezlere yoğun göç, kentsel büyümeyi hızlandırdı.
- Batı etkilerine rağmen üretim fonksiyonları bu merkezlerde devam etti.
- Derebeylerin halkı baskı altına almasıyla köylü erişilmesi zor dağlık alanlara kaçtı (Büyük Kaçgun), köyler boşaldı ve tarım geriledi.
- Konar-göçer gruplar, zorunlu iskâna tabi tutuldu.
- Bölgeler arası ve bölgelerin içindeki bütünleşmiş mekânsal yapı çözüldü.
- Mekân parçalarının, kentlerin birbirleriyle ilişkileri azaldı.
- Böylece ülke mekânı yeni bir örgütlenmeye hazır hale geldi.

- 19uncu yüzyılda Avrupa'nın sanayileşmesi ve kendine yeni pazarlar aramaya başlaması, Osmanlı toplumu üzerinde de etkili oldu.
- 1740 kapitülasyonları ve 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'ndan sonra Osmanlı toprakları açık pazar haline geldi.
- Osmanlı kentlerindeki üretim kısa sürede kitlesele fabrika ürünü mallarla rekabet edemediği için çöktü.
- 1850'den sonra Batı'nın ticaret sermayesinden sonra sanayi sermayesi de ülkeye girdi. Liman kentlerinde hammaddeyi ilk aşamada işleyen tesisler açıldı.
- 1858 Arazi Kanunnamesi, özel mülkiyete olanak vererek Osmanlı düzeninin temeli olan toprak rejiminin ortadan kalkmasına yol açtı.
- İmalattaki çöküş, imparatorluğun Batı pazarına açılması, geleneksel ticaret yollarının ve fonksiyonlarının değişmesi, ülke mekânının organizasyonunda değişikliklere neden oldu.

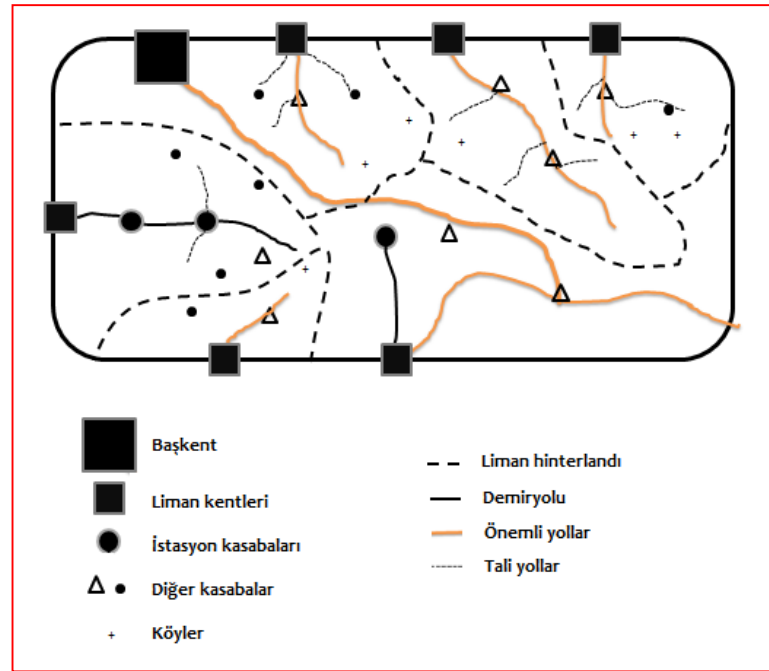
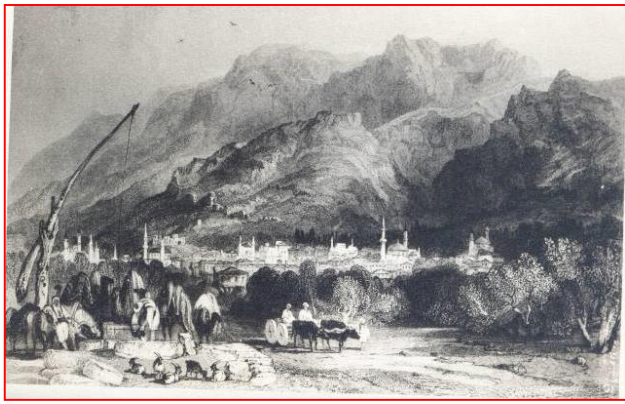
- Ülkenin dış pazarlara açılması ve ulaştırma teknolojisinin gelişmesi sayesinde nüfusun kentlerde yaşama düzeyi %9'dan %25'e yükseldi.
- Anadolu kentleri, 16ncı yüzyılın feodal dönem üretim fonksiyonlarını ve coğrafi uzmanlaşmalarını kaybetti; sadece toplama ve dağıtma fonksiyonlu ticaret kentleri haline dönüştü.
- Liman ve demiryoluna dayalı yeni ulaşım sistemi, yeni kentlerin ortaya çıkışında, hangi kentlerin gelişeceğinde ya da hangilerinin önemini yitireceğinde belirleyici oldu.
- Dışa bağımlı ticaretin etkisiyle dışa dönük bir kentsel patern belirdi:
 - Eski liman kentlerinin büyümesi (İzmir, Samsun, Trabzon vb.)
 - Yeni liman kentlerinin doğuşu (Mersin, Zonguldak, Kuşadası vb.)

- Liman kentlerinden ülke içlerine doğru uzanan demiryolları ve varış noktalarındaki yerel kervan ağı sayesinde; liman ile hinterlant arasında **ağaç şemalı bir yarı-kolonyal yapı** oluşturulmuştu.
- Her bir yabancı ülkenin etki alanının korunması için bu yapı birbiriyle ilişkilendirilmemişti.
- Liman kentlerinin önemi, demiryolu olmasa da bir dereceye kadar toplama fonksiyonunu yerine getirebilmesiyle ilgiliydi.
- Liman arasında bir kademelenme vardı: Küçük limanlardan geleneksel deniz taşıtlarıyla büyük limanlara mallar taşınıyordu, oradan da bu mallar ülke dışına gönderiliyordu (Çeşme, Ayvalık → İzmir).
- Bölgeler arası ilişkiler de (Selanik, İstanbul, İskenderun, Beyrut vb.) büyük liman kentleri aracılığıyla kuruluyordu.
- Bölgeler arasında ekonomik bütünleşmeye ulaşım sistemi dışında gümrük ve vergi sistemi de engel oluyordu: Yabancı bir tüccar sattığı mallar için %5, Osmanlı tüccarı %12 vergi ödüyordu.

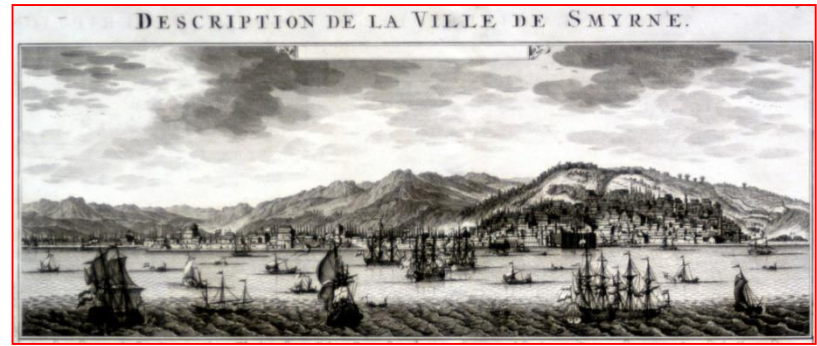
- İstanbul kentsel sistemin en tepesindeki konumunu sürdürüyordu ve nüfusu artmaya devam ediyordu. Hinterlandıyla bağı zayıfladığından kıtlıklarla karşılaşyordu.
- Kentsel nüfusun %27'si İstanbul'da yaşıyordu (16ncı yüzyılda %40'ı), ikinci büyük kent olma özelliği Bursa'dan İzmir'e geçiyordu.
- İmparatorluğun Batı ile ilişkilerinin ekonomik yaşamını körelttiği Anadolu kentleri, önemlerini yitiriyordu; kıyı kentlerinin ve oradaki yaşantının temsil ettiği Batılılaşma hareketine karşı muhafazakar merkezler haline geliyordu.
- Osmanlı toplumunun iç bütünleşmesinin parçalanması ve dışarıyla bütünleşmesi nedeniyle ilk defa bu dönemde bölgeler arası dengesizlikler sistem içinde inşa edilmiş oluyordu.

Bursa

İzmir

- 1) Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan 2nci Dünya Savaşı sonuna kadar (1945 öncesinin önce liberal, sonra daha çok devletçi dönemi)
- 2) II. Dünya Savaşı sonundan Planlı Dönem başlangıcına kadar (1946-1960 arası liberalleşme dönemi)
- 3) Planlı Dönemden dışa açılma-küreselleşme dönemine kadar (1960-1980 arası karma ekonomi dönemi)
- 4) Dışa açılma-Küreselleşme dönemi (1980 sonrası neoliberal dönem)

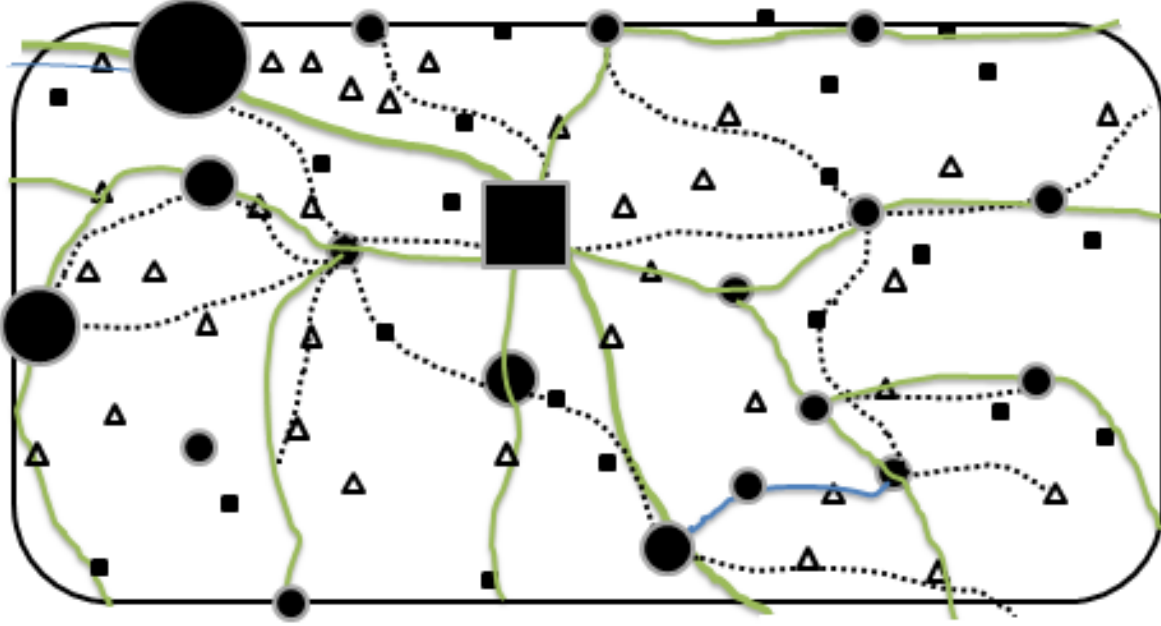
- Cumhuriyet döneminin mekân organizasyonu bir önceki Osmanlı döneminin mekânsal sistemine bir tepki olarak görülebilir.
- Tepki politikaları, dört grupta toplanabilir:
 1. **Yeni bir başkent:** İdari ve kültürel merkezin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması.
 2. **Sosyal değişim eksenli kentler:** İl merkezlerini idari ve kültürel merkez haline getirme, bu yolla çevrelerine ve bölgelerine sosyal değişimi yayacak modern kentler oluşturma.
 3. **Ağ tarzı demiryolu sistemi:** Demiryolu sistemini yarı koloniyal ağaç sistemi şemasından Ankara merkezli ağ tarzı bir şemaya dönüştürme, karayollarını demiryollarını besleyecek biçimde geliştirme.
 4. **Kalkınma kutupları yaratma:** Küçük Anadolu kentlerinde büyük devlet fabrikalarının kurulması. Tesisler belirli bir sanayi üretimi yanında, sosyal değişimi sağlama ve özel sektörü geliştirmeyi de hedefliyordu.
- İç Anadolu kentlerinin hızlı büyümesi, İstanbul ve İzmir gibi kıyı kentlerinin nispeten yavaş gelişimi.

1856'dan 2016'ya Demiryolları

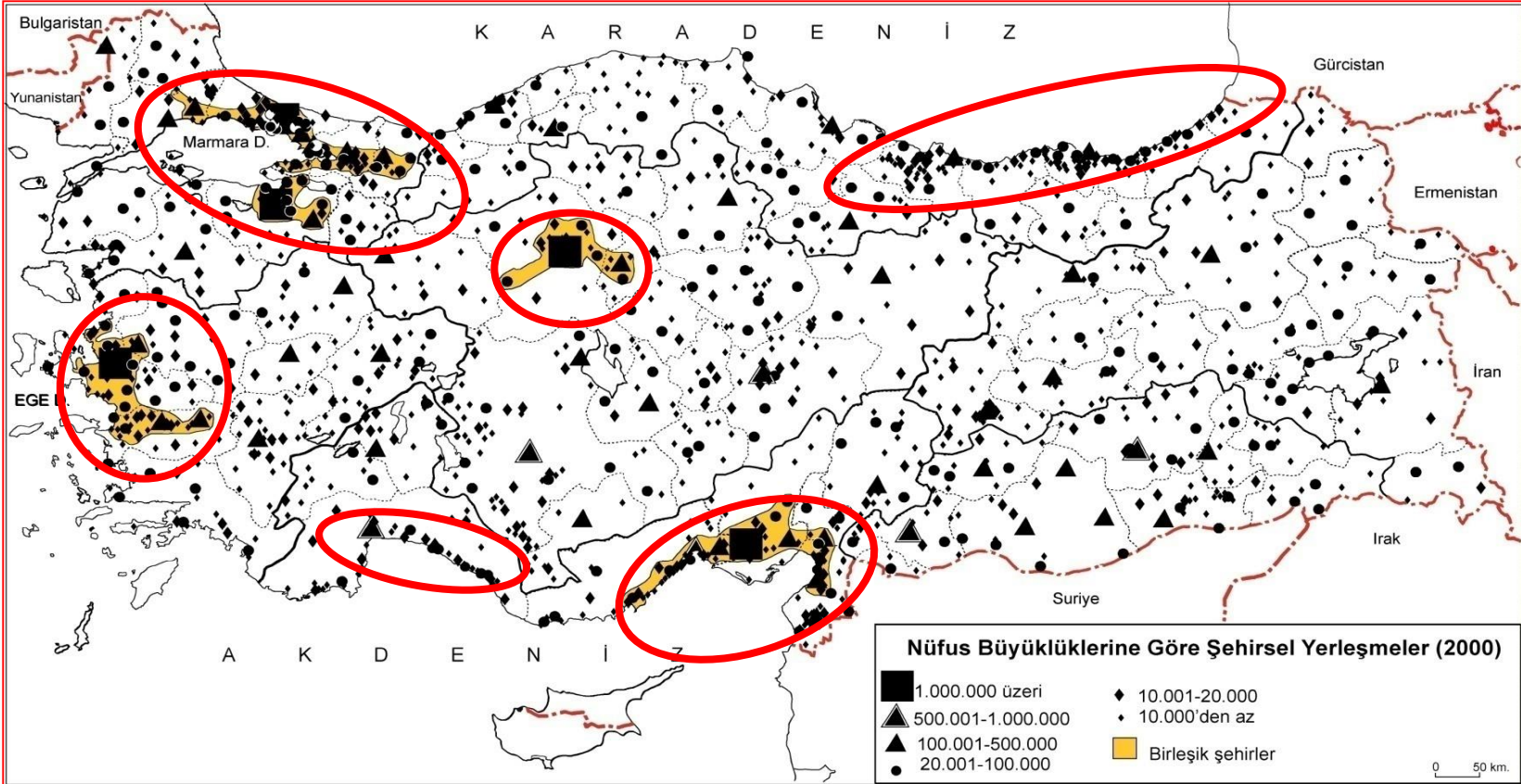

Kaynak: <http://www.udhb.gov.tr/images/faaliyet/c19d85352980eaf.pdf>

- II. Dünya Savaşı sonrasında sanayileşme yerine tarımsal ve altyapı yatırımlarıyla kalkınma yolunun seçilmesi
- Tarımda makineleşme, kırsal işgücü fazlası
- Batı ve güney bölgelerde kapitalist gelişmeye açılmış piyasa ekonomisine katılan köyler
- Sanayi yatırımları yapan özel sektörün yığılma ve kentleşme ekonomileri gereği batıda ve büyük kentlerde lokasyon seçimi
- Karayolu taşımacılığına ağırlık verilmesi
- Kırdan kente göç sürecinin canlanması ve kentleşmenin ivme kazanması
- Planlı dönemde kentleşmenin bir kalkınma aracı olarak kullanılması
- Ulusal metropollerin ve bölgesel merkezlerin gelişmesi
- Batıda İstanbul, iç bölgelerde Ankara merkezli bir kentleşme eğilimi

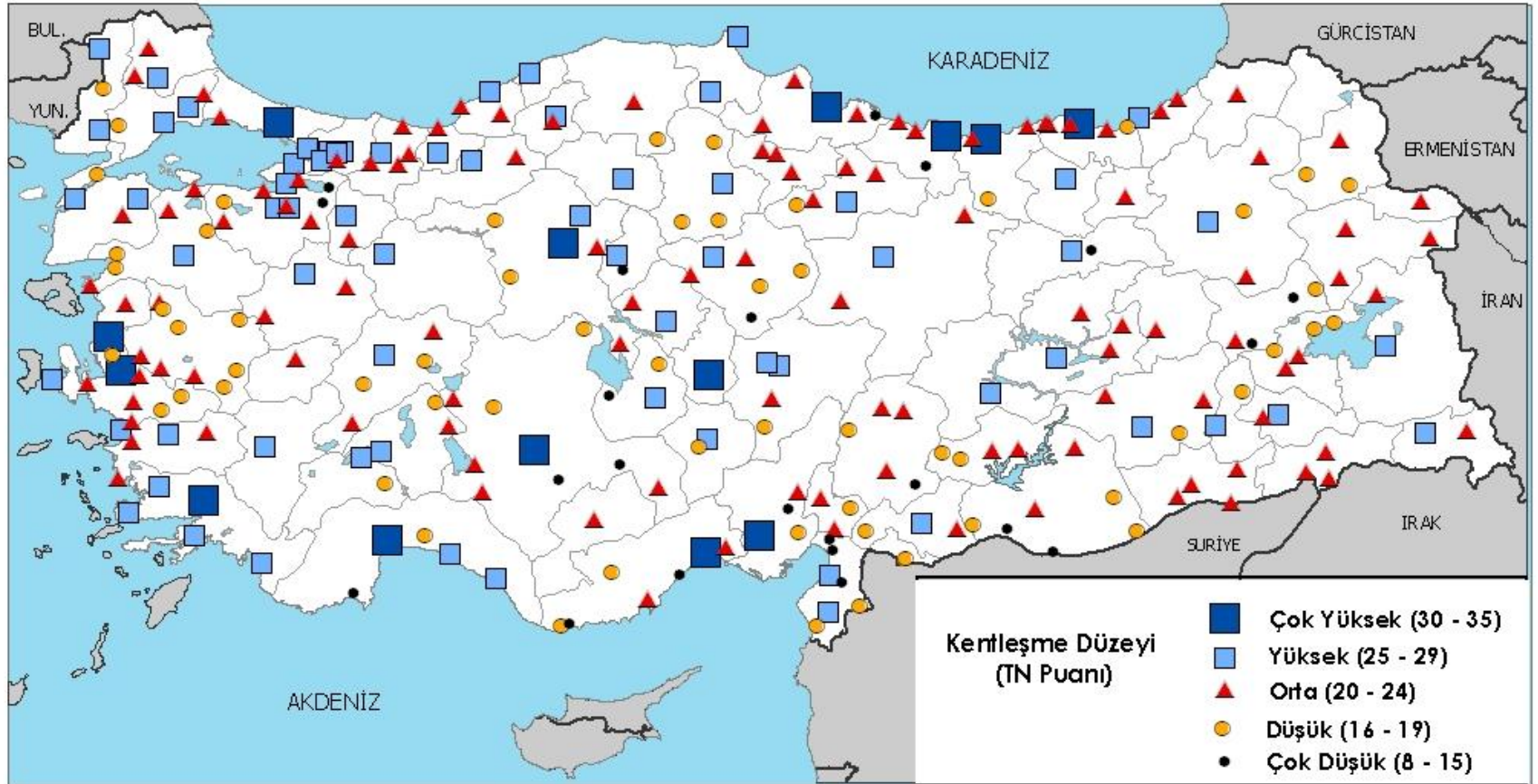
- 1980 sonrası ihracata dayalı, dışa açık büyüme modelinin benimsenmesi
- İstanbul, Bursa ve İzmir odaklı büyük sanayi tesislerinin çoğalması
- Dünyada yaşanan değişim ve dönüşümler: Esnek üretim ve KOBİ'ler sayesinde sanayinin Anadolu kentlerinde gelişmesi, yeni sanayi odaklarının ortaya çıkışı
- Güney ve batı kıyılarının kitle turizmine açılması, yerleşme sisteminin bu fonksiyon çerçevesinde şekillenmesi
- Otoyol ve sonraki yıllarda bölünmüş yol yatırımları
- Hava yolu taşımacılığındaki hızlı gelişmeler
- Hızlı tren yatırım ve uygulamaları.
- Limanların yeniden önem kazanması, konteyner taşımacılığı
- Değişimlere paralel üretim ve tüketim yapısına uygun karayolu ve deniz taşımacılığı
- Metropolitenleşme ve kent bölgelerin ortaya çıkışı
- Küresel dinamiklerden kentlerin etkilenmesi; ağ tarzında birbirine ve dünyaya bağlanması, İstanbul'un küresel kent oluşu

- Kentsel Yerleşmeler
- Birleşik Kent (Kent-Bölge)
- Metropolitan Kent (Ülke ve Bölge Metropolü)
- Büyük Kent (Bölgesel Kent)
- Orta Büyüklükte Kent (İl /Büyük İlçe Merkezleri)
- Küçük Kent (İlçe Merkezleri)
- Kırsal Kasaba (Az nüfuslu İlçe Merkezleri ve Beldeler)

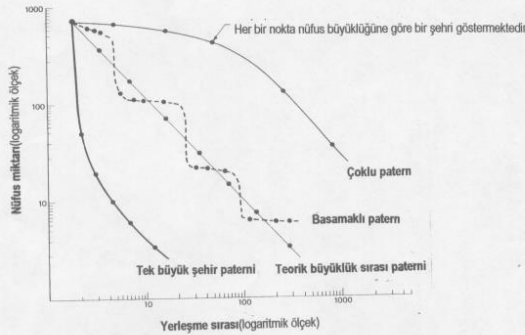
- Devamlı Kırsal Yerleşmeler
- Köy (Muhtarlık)
- Mahalle
- Mezra
- Kom
- Çiftlik/Tek ev

- Dönemlik Kırsal Yerleşmeler
- Yayla/oba
- Güzle/barla
- Bağ-bahçe evi
- Dam/ağıl

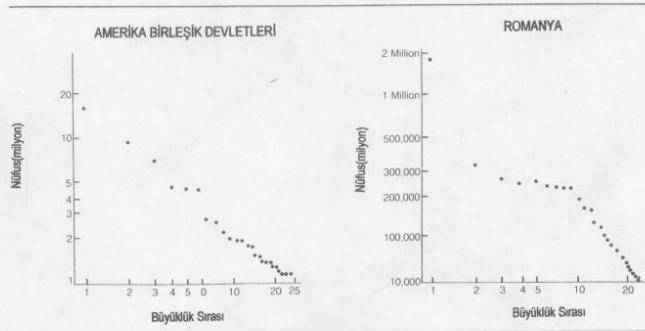

Yüceşahin ve Özgür, 2008: 124

- Aktüre, S. (1975). 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsal Yapının Değişme Süreci. *M.E.T.U. Journal of the Faculty of Architecture*, 1(1), 101-128.
- Aktüre, S. (1987). Mimarbasi Sinan and the building policies of the Ottoman State. *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre* 1-2, 98-105.
- Kejanlı, T. (2010). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kent sistemi, kale ve merkez-çarşı gelişimi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(3), 287-302.
- Özcan, K. (2005). Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modelleri. *Basılmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Özcan, K. (2006). Anadolu'da Selçuklu kentler sistemi ve mekânsal kademelenme I. *METU Journal of the Faculty of Architecture-JFA*, 23(2), 21-61.
- Tekeli, İ. (2005). Kent tarihi yazımı konusunda yeni bir paradigma önerisi. Derleyen T. Şenyapılı, *Cumhuriyetin Ankarası içinde (s.3-21)*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2011a). Anadolu'daki kentsel yaşantının örgütlenmesinde değişik aşamalar. *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri içinde (s.224-251)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011b). Selçuklu döneminde Türkleşmeye başlayan Ankara'nın öyküsü. *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri içinde (s.252-267)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011c). Başkent Ankara'nın öyküsü. *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri içinde (s.268-293)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçer, M. (2001). *Ankara(Angora) Şehri Merkez Gelişimi (14.-20.YY)*. Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı
- Yüceşahin, M.M. ve Özgür, E.M. (2008). Türkiye kentlerinin kentleşme düzeylerinin demografik, ekonomik ve sosyal değişkenlerle belirlenmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 115-139.

Şekil: Büyüklük sırası dizilişi tipleri.

Şekil: Amerika Birleşik Devletleri ve Romanya'da yerleşmelerin büyüklük sırası dizilişi.

- $P_n = P_1/n$ şeklinde ifade edilir.
- Denklemdaki P_n diziliş sırasına göre olması gereken nüfusu,
- n ise, şehrin sıralamada kaçınıcı sırada yer aldığını göstermektedir.
- Meselâ bu kurala göre, en büyük kent 500.000 nüfuslu ise, büyüklükte ikinci sıradaki kentin olması gereken nüfusu:
- $P_2 = P_1/2$ formülüne uygun olarak,
- $P_2 = 500.000/2 = 250.000$ olmalıdır.
- Bu kuralla bir alanda bulunan yerleşmeler, nüfus büyüklüklerine göre sıralanmaktadır. Teoriye göre, bir ülke ya da alandaki ikinci en önemli kent, en büyük olanın yarısı büyüklüğündedir. Üçüncü büyük kentin nüfusu ise, en büyük kentin nüfusunun 1/3'ü kadar olması gerekmektedir.
- Örneğin, bir ülkedeki en kalabalık kent 5 milyon nüfuslu ise, 4.sıradaki şehir 1.250.000 nüfuslu, 10. sıradaki şehir ise 500 bin nüfuslu olmalıdır.

- Tekeli, İ. (2011). Selçuklu döneminde Türkleşmeye başlayan Ankara'nın öyküsü. *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri* içinde (s.252-267), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). Başkent Ankara'nın öyküsü. *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri* içinde (s.268-293), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yukarıdaki iki makaleyi okuyunuz. Bu makalelerden ilham alarak Ankara'nın başkent olarak seçilmesine ilişkin bir metin hazırlayınız. Bu makaleler dışında başka kaynaklardan da yararlanabilirsiniz. Ödevin üzerine ad/soyad ve numaranızı yazınız.
- Hazırlayacağınız ödevi Word veya pdf dosyası olarak 21 Kasım 2019 tarihine kadar ertugrulumuratozgur@gmail.com adresine gönderiniz.